

УМОВНО-ДОСТРОКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Однією з важливих проблем теорії кримінального права, законодавчої та правозастосовчої практики є індивідуалізація кримінального покарання. Але вирішення цієї проблеми для досягнення цілей виправлення засудженого, попередження вчинення нових злочинів можливе не тільки за рахунок правильного застосування загальних засад призначення покарання, а й при здійсненні звільнення від покарання та його відбування.

Теоретичні розробки й практика застосування різних видів звільнення від покарання обумовлені тим, що можливості досягнення цілей правосуддя шляхом застосування покарання, на жаль, досить обмежені, а соціальні, духовні та матеріальні витрати, пов'язані з його відбуванням, доволі значні. У зв'язку з цим виникає необхідність, з одного боку, забезпечити дію принципу невідворотності кримінальної відповідальності та стабільності обвинувального вироку, а з іншого – за можливістю зменшити несприятливі соціальні, психологічні й інші наслідки відбування покарання.

За останні часи в Україні відбулися серйозні зміни у сфері кримінально-правової політики, яка, ґрунтуючись на принципі невідворотності покарання, у той же час характеризується проявом принципів гуманізму й економії заходів кримінально-правового впливу. До одного з таких заходів належить і умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Відповідно до ст. 81 КК України під умовно-достроковим звільненням від відбування покарання слід розуміти звільнення особи від подальшого відбування призначеного їй судом покарання, яке фактично вона вже відбуває, за умови не вчинення нового злочину протягом строку, який залишився до моменту закінчення відбуття покарання. Окремі питання застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання роз'яснюються в постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невід-

бутої частини покарання більш м'яким» (далі – Постанова від 26 квітня 2002 р. № 2) [2].

Передумовою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання згідно з ч. 1 ст. 81 КК України є фактичне відбування особою одного із п'яти основних строкових видів покарань: виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, утримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк.

Вважаємо, що подібний вибір законодавця не випадковий, а обумовлений такими факторами. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може поширюватися тільки на строкові види покарання, насамперед тому, що такі одноактні покарання як штраф і конфіскація майна, а також безстрокові покарання у вигляді позбавлення військового, спеціального знання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і довічного позбавлення волі не визначено чітко зазначеними у законі строковими рамками (межами) їх відбування, а виконуються або одноактно, або безстроково. Отже, вони не можуть бути поділені на чітко позначені частини, а тому достроково звільнити від відбування якоїсь частини такого покарання не уявляється можливим.

Крім того, умовно-достроковому звільненню від відбування покарання підлягають саме строкові, а не одноактні види покарання ще й тому, що підставою такого звільнення є доведення засудженим свого виправлення, для доказу наявності якого, безумовно, потрібен певний, інколи, досить значний час.

Умовно-достроковому звільненню підлягають тільки основні види покарання, бо саме основне покарання є тим примусовим заходом, з відбуванням якого закон головним чином і пов'язує можливість досягнення цілей покарання. Додаткове ж покарання є лише допоміжним засобом, який змінює обсяг і характер такого впливу, тому воно і призначається лише на додаток до основного.

Підстава умовно-дострокового звільнення від відбування покарання складається з двох обов'язкових елементів: доведення засудженим свого виправлення – матеріальний елемент (ч. 2 ст. 81 КК України) та фактичне відбуття засудженим певної частини призначеного йому строку покарання – формалізований елемент (ч. 3 ст. 81 КК України).

Доведення засудженим свого виправлення означає досягнення ним такого стану, за якого відданої особині не доводиться очікувати вчинення в майбутньому

нових злочинів. Виправлення засудженого має бути підтверджене його сумлінною поведінкою і ставленням до праці.

Слід зазначити, що у науці кримінального права поведінка засудженого як підстава застосування заохочувальних інститутів розглядалася як зразкова, а ставлення до праці – як чесне [Див.: 1, с. 119; 3, с. 16; 4, с. 114].

У ч. 2 ст. 81, ч. 2 ст. 107 КК України 2001 р., а також ч. 2 ст. 67 КВК України йдеться про сумлінну поведінку і ставлення засудженого до праці. Такий підхід законодавця, на наш погляд, не зовсім вірний. Уявляється, що при характеристиці позитивної поведінки особи її необхідно розглядати як зразкову, оскільки це більш точне і ємне формулювання (поведінка як приклад; поведінка, що відповідає певним правилам, нормам, прикладам або стандартам, які склалися в суспільстві). Про сумлінність же слід говорити при характеристиці ставлення засудженого до праці (сумлінне виконання обов'язків, доручень, роботи). У зв'язку з цим уявляється, що матеріальний елемент підстави застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання визначається (характеризується) зразковою поведінкою засудженого і його сумлінним ставленням до праці. На підставі викладеного пропо-

нуємо внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 81, ч. 2 ст. 107 КК України і ч. 2 ст. 67 КВК України.

Сумлінна поведінка характеризується дотриманням режиму відбування покарання; виконанням покладених на засудженого законних обов'язків; виконанням законних вимог представників адміністрації органу, що виконує покарання; підвищенням загальноосвітнього і професійно-технічного навчання; придбанням спеціальності; поведінкою у побуті; стримуванням від порушень режиму відбування покарання, порушень правил внутрішнього розпорядку, вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, азартних ігор; неухильним додержанням загальноприйнятих норм і правил поведінки; активною участю в суспільному житті й сумлінним виконанням громадських доручень у процесі відбування покарання; прагненням своєю діяльністю спокутувати вину за вчинений злочин тощо.

Ставлення до праці характеризується постійною свідомою участю у суспільно корисній праці; систематичним виконанням трудових обов'язків, виробничих завдань і дорученої роботи; внесенням раціоналізаторських пропозицій і винахідницьких відкриттів; відсутністю відмов від роботи, невиходів на роботу без поважних причин і порушень

трудової дисципліни; виконанням норм виробітку; ставленням до майна, знярядь виробництва; прагненням придбати спеціальність або підвищити кваліфікацію; відсутністю трудових порушень; суворим додержанням правил охорони праці та правил техніки безпеки тощо.

Сумлінна поведінка і ставлення до праці є необхідним і достатнім доказом виправлення засудженого. При цьому висновок суду про виправлення засудженого повинен бути заснований на всебічному врахуванні даних про його поведінку і ставлення до праці за весь час перебування покарання, а не за час, який безпосередньо передує настанню строку, по відбуванні якого можливе умовно-дострокове звільнення. У п. 17 Постанови від 26 квітня 2002 р. № 2 зазначено: «Оскільки судовий розгляд питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання справляє великий виховний і запобіжний вплив як на самого засудженого, так і на інших осіб, суди під час судового засідання у справах цієї категорії повинні приділяти особливу увагу поясненням засудженого, представників органу, який відає виконанням покарання, спостережної комісії по суті внесеного подання. Зокрема, слід ретельно з'ясувати ставлення засудженого до вчиненого злочину, пра-

ці та навчання, додержання ним вимог режиму, участь у самодіяльних організаціях засуджених виправно-трудової установи, а також його наміри щодо прилучення до суспільно корисної праці та потребу в наданні допомоги при обранні місця проживання і працевлаштування». Причому, як роз'яснено в п. 13 тієї ж постанови, відсутність у матеріалах даних про можливість працевлаштування засудженого після умовно-дострокового звільнення від відбування покарання не може бути підставою для відмови у задоволенні подання.

Фактичне відбуття засудженим певної частини призначеного йому строку покарання (1/2, 2/3, 3/4) передбачено законодавцем з урахуванням таких критеріїв: тяжкість злочину, форма вини й особа засудженого для того, щоб засуджений: а) мав час і можливість довести своє виправлення і б) дійсно довів, що він вже не потребує подальшого відбування покарання.

Якщо покарання призначене за сукупністю злочинів або вироків, суд, застосовуючи умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, повинен виходити з загального строку покарання, призначеного за сукупністю, і враховувати при цьому положення ч. 3 ст. 81 КК України, виходячи з більш тяжкого, а

при рівному ступені тяжкості, виходячи з умисного злочину, який входить у сукупність.

Слід також зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 81 КК України формалізований елемент підстави застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання обчислюється, виходячи зі строку покарання, призначеного вироком суду. Однак можливі й ситуації, коли засудженому покарання було пом'якшено на підставі акта про амністію, помилування або за рішенням суду. Згідно з п. 11 Постанови від 26 квітня 2002 р. № 2, при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання щодо засудженого, покарання якому було пом'якшено згідно з актом амністії, помилування або за рішенням суду, фактично відбута частина покарання повинна обчислюватись, виходячи з покарання, встановленого актом амністії, помилування або рішенням суду. Таке вирішення зазначеного питання, на наш погляд, є вірним, однак це положення повинне знайти законодавчу регламентацію.

Відповідно до ч. 1 ст. 81 КК України особу може бути (право, а не обов'язок суду) умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання. Таким додатковим покаранням є лише

позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, оскільки такі покарання як штраф, позбавлення військового, спеціального знання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна, якщо вони були призначені як додаткові, на момент прийняття рішення про умовно-дострокове звільнення від відбування основного покарання повинні бути виконані (відбуті). Такий підхід поділяє і Пленум Верховного Суду України в постанові від 26 квітня 2002 р. № 2 (п. 7).

Слід мати на увазі, що питання про повне або часткове звільнення від відбування додаткового покарання суд може вирішити не тільки тоді, коли про це зазначено у поданні органу, який відає виконанням покарання, а й за власною ініціативою (п. 8 Постанови від 26 квітня 2002 р. № 2). Якщо при умовно-достроковому звільненні засудженого від відбування основного покарання суд відмовив у такому звільненні від додаткового покарання, повторний розгляд цього питання можливий лише після закінчення строків, передбачених ч. 5 ст. 407 КПК України. Якщо при умовно-достроковому звільненні засудженого від відбування основного покарання суд не розглядав питання про звільнення від додаткового по-

карання, засуджений має право звернутися з клопотанням про таке звільнення без урахування строків, передбачених ч. 5 ст. 407 КПК України. Коли питання про умовно-дострокове звільнення від відбування додаткового покарання виникло після повного відбуття засудженим основного покарання, суд за поданням зазначених у ч. 1 або 2 ст. 407 КПК України органів може повністю або частково звільнити його від додаткового покарання після фактичного відбуття встановленої законом частини останнього та за наявності зазначених у законі передумови та підстави.

Умовою застосування цього виду звільнення є невчинення особою нового злочину протягом невідбутої частини покарання, тобто з моменту винесення судом рішення про звільнення і до дня, в який би закінчилося відбування призначеного покарання. Умовним таке звільнення називається тому, що воно не є остаточним. Особа звільняється від частини строку призначеного покарання під певною умовою – не вчинення нового умисного або необережного злочину протягом невідбутого строку покарання, який залишився (невідбутої його частини). Достроковим звільнення визнається тому, що засуджений звільняється від покарання до закінчення строку покарання, призначеного вироком суду.

При застосуванні умовно-дострокового звільнення суди не повинні встановлювати який-небудь спеціальний випробувальний строк, оскільки за змістом закону так званим випробувальним строком по суті є невідбута частина покарання. Тому в постанові про умовно-дострокове звільнення суд повинен вказати невідбуту частину покарання, від відбування якої засуджений умовно-достроково звільняється. Вирок суду, яким призначено покарання, від відбування якого особу було умовно-достроково звільнено, зберігає свою силу і протягом невідбутого строку покарання.

Кримінально-правові наслідки умовно-дострокового звільнення від відбування покарання залежать від характеру впливу невідбутого строку покарання, тобто залежно від того, утримався або ні засуджений протягом цього строку від вчинення нового злочину, і можуть бути:

а) сприятливими – вони настають у разі не вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину. Засуджений остаточно і повністю (автоматично) звільняється від відбування покарання. При цьому строк погашення судимості спливає з моменту умовно-до-

строкового звільнення особи від відбування покарання (ч. 3 ст. 90 КК України), а обчислюється він з фактично відбутого (призначеного судом) основного покарання. У тих випадках, коли особа умовно-дostroково звільнена від основного покарання, але відбуває додаткове покарання, строк погашення судимості починає спливати з дня відбуття додаткового покарання й аналогічно обчислюється з фактично відбутого (призначеного судом) основного покарання;

б) несприятливими – настають у разі вчинення зазначеною особою протягом невідбутої частини покарання нового злочину (незалежно від його тяжкості (особливо тяжкий, тяжкий, середньої тяжкості, невеликої тяжкості) і форми вини (умисний чи необережний). У такому разі суд призначає засудженому покарання за сукупністю вироків за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 КК (ч. 4 ст. 81 КК України), тобто до призначеного покарання за новий злочин приєднується повністю або частково невідбута частина покарання за першим вирок, від якого особа була умовно-дostroково звільнена.

Умовно-дostroкове звільнення здійснюється тільки судом за місцем відбування покарання засудженим за спільним поданням органу, що відає відбуван-

ням покарання, і спостережної комісії або служби у справах неповнолітніх (ч. 1 ст. 407 КПК України) чи за поданням командування дисциплінарного батальйону (ч. 2 ст. 407 КПК України). Зазначене подання розглядається судом з участю прокурора, представника органу, що відає виконанням покарання, і, як правило, засудженого. Суд виносить постанову про умовно-дostroкове звільнення засудженого від відбування покарання або про відмову в його застосуванні, обов'язково мотивуючи своє рішення по справі.

Якщо суд відмовить в умовно-дostroковому звільненні засудженого від відбування покарання, розгляд повторного подання в цьому питанні щодо осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини, до позбавлення волі на строк не нижче п'яти років, може мати місце не раніше як через рік з дня винесення постанови про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених – не раніше як через шість місяців (ч. 5 ст. 401 КПК України).

За особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання встановлюється контроль громадських організацій і трудових колективів, з цими особами проводиться виховна робота з метою закрі-

плення результатів виправлення і ресоціалізації (ч. 1 ст. 160 КВК України).

При застосуванні умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб, які вчинили злочини до 1 вересня 2001 р., тобто до набрання чинності новим КК України, слід керуватися п. 11 Прикінцевих та Перехідних положень цього Кодексу. Виходячи зі змісту зазначеного пункту, умовно-дострокове звільнення від відбування по-

карання названих осіб здійснюється з урахуванням особливостей кожної кримінальної справи за правилами, встановленими ст. 81 КК України 2001 р., якщо вони є більш м'якими, ніж ті, що були передбачені статтями 52 і 521 КК України 1960 р., і навпаки, за правилами, передбаченими статтями 52 і 521 КК України 1960 р., якщо вони є більш м'якими від установлених ст. 81 КК України 2001 р. (п. 16 Постанови від 26 квітня 2002 р., № 2).

Список літератури: 1. *Перлов И.Д.* Исполнение приговора в советском уголовном процессе / И.Д. Перлов. – М. : Юрид. лит., 1963. – 227 с. 2. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: пост. Пленуму Верхов. Суду України від 26 квітня 2004 р. № 2 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 3. – Вкладка. – С. 5–8. 3. *Стручков Н.И.* Условно-досрочное освобождение от наказания / Н. А. Стручков. – М. : Госюриздат, 1961. – 47 с. 4. *Ткачевский Ю. М.* Освобождение от отбывания наказания / Ю. М. Ткачевский – М. : Юрид. лит., 1970. – 240 с.

УСЛОВНО-ДОСРОЧНОЕ ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ

Ус О. В.

Статья посвящена уголовно-правовым проблемам условно-досрочного освобождения от отбывания наказания. Исследуются понятие, предпосылки, основание, порядок и уголовно-правовые последствия его применения. Высказаны и обоснованы рекомендации и предложения по совершенствованию законодательных положений, регламентирующих данный вид освобождения от наказания, а также практики его применения.

Ключевые слова: условно-досрочное освобождение от отбывания наказания, понятие, предпосылки, основание, порядок и уголовно-правовые последствия применения.

USLOVNO-DOSROCHNOE RELEASE FROM SERVING OF PUNISHMENT

Us O. V.

The article is dedicated to the problems of the Criminal law of the uslovno-dosrochnogo release from serving of punishment. The premiseses, basis, order and criminal-legal consequences of the using the change the rest part of the serving of the uslovno-dosrochnogo release from serving of punishment (item 81 of the Criminal Code of Ukraine). Outspoken and grounded recommendation on perfection of statutory provisions, regulating application of this type of replacement of punishment, and also suggestion on perfection of practice of its application.

Key words: uslovno-dosrochnoe release from serving of punishment, premiseses, basis, order and criminal-legal consequences.

Надійшла до редакції 25.05.2011 р.